

ХАРАКТЕР САНКЦІЙ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ: ПРОБЛЕМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Особливості сучасного етапу розвитку пострадянських держав змушують усе більше уваги приділяти ідеям «живого права» як оптимального виразника соціальної обумовленості права, його тісного зв'язку з іншими соціальними явищами й процесами.

Саме з динамічними процесами у правотворчості та правозастосуванні слід пов'язувати вирішення методологічної проблеми, яка полягає у подоланні волюнтаристського та хаотичного характеру нормотворчості, що існує сьогодні.

Як відомо, кримінальне право — одна з тих галузей права, що довше інших зберігає «доктринальну чистоту», однак питання про «живе» кримінальне право уявляється нам дуже цікавим, оскільки воно безпосередньо пов'язане як з виконанням тих завдань, які постають перед кримінальним законом, цілей, досягнення яких передбачається при реалізації кримінальної відповідальності, так і з осмисленням основних тенденцій розвитку права й закону в сучасному світі. Адже чим далі віддаляється від економічної та сфера, яку ми досліджуємо, чим більше вона наближується до чисто абстрактно-ідеологічної, тим більше ми знаходимо в її розвитку випадковостей [1, 12].

Саме тому, як видається, осмислення характеру кримінально-правових санкцій в аспекті можливостей відображення приватного інтересу в кримінально-правовій сфері через санкцію норми є тим напрямом, який дозволяє не лише констатувати, але й розуміти історичне значення процесів трансформації у праві.

Слід зазначити, що питання, пов'язані з характером санкцій кримінально-правових норм у законодавстві України, у зазначеному контексті не були предметом докладного аналізу фахівців.

У зв'язку із цим, як уявляється, метою даної статті є аналіз можливостей і напрямків модернізації санкцій кримінально-правових норм.

Ще в середині 70-х років ХХ ст. відомий норвезький кримінолог Н. Крісті у властивій йому образній манері висловив думку про те, що можливості громадян при розв'язанні конфліктів істотно обмежені державою. Це призводить до зсуву акцентів: замість конкретних суб'єктів суспільних відносин у центр системи кримінальної юстиції поставлена держава з її абстрактними інтересами, часто вельми віддаленими від потреб громадян і асоціацій.

Фактично вченим було поставлене питання про характер кримінального переслідування, що перебуває в нерозривному зв'язку із проблемою природи санкцій норм кримінального закону, їхнього виду й змісту.

Як відомо, за своїм характером кримінальне право з формальної точки зору носить публічний характер, що обумовлений трьома основними положеннями:

- 1) ні злочину без вказівки про те у законі;

2) покарання застосовується до злочинця не тільки в інтересах приватної особи, що постраждала від злочину, але й з урахуванням інтересів суспільства;

3) кримінальне правосуддя відправляється не приватними особами, а від імені держави [2, 22].

Крім цього, на нашу думку, ознакою публічності можна вважати й характеристики об'єктів кримінально-правової охорони: фактична «суспільність» відносин, приналежність права суспільству в цілому, а також особливості механізму його захисту.

Як наслідок, система покарань у КК відображає публічний характер кримінально-правової заборони, що, у свою чергу, знаходить висвітлення й у санкціях норм Особливої частини кримінального закону (у цьому випадку ми не маємо на увазі заохочувальні санкції, тобто спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності), оскільки за своїм змістом вони не можуть включати інших видів впливу на суб'єкт злочину, аніж ті, які законодавець передбачив як покарання.

У цьому сенсі санкція як частина кримінально-правової норми Особливої частини означає єдність змісту (видів і розмірів покарань, поєднання основних і додаткових покарань) і форми (конкретної конструкції санкції — альтернативної, відносно-визначеної й т.п.).

У той же час, на думку В. С. Нерсисянца, уявлення про наявність виключно публічних і виключно приватноправових галузей є доктринальним перебільшенням. Будь-яка норма права в будь-якій галузі права, — якщо мова не йде про довільне встановлення, а дійсно про норму права як конкретизацію вимог принципу формальної рівності, — поєднує в собі обидва початки.

Зміст розподілу права на публічне й приватне полягає в тому, щоб у всіх нормах і галузях належним чином урахувати й виразити правове значення й суспільної, і приватної користі в їхній взаємопогоджуваній єдності.

Таким чином, мова може йти про публічноправові й приватноправові елементи у всіх нормативних приписах і галузях права. Специфічний характер і особливості поєднання цих елементів в окремій нормі й у нормах галузі права визначаються своєрідністю врегульованих суспільних відносин, цілями й завданнями правового регулювання, особливостями предмета й методу останнього [3, 433, 434].

Погоджуючись у цілому з даними міркуваннями, треба, зокрема, відмітити, що в галузях права, пріоритетом яких є приватний інтерес (наприклад, сімейному або цивільному), порушення може фіксуватися в договорі, виступаючи, таким чином, конвенціональним фактом. Цьому відповідають і заходи впливу на правопорушника.

Застосовуючи подібний підхід у контексті кримінального права, доцільно сформулювати ряд питань, зокрема: чи можна у зв'язку із цим говорити про те, що злочини конвенційні, просто «договірні сторони» у кримінальному праві мають особливі характеристики? Чи виступає при цьому формою фіксації приватного інтересу закріплення певних форм людської активності як шкідливі, небезпечні, зважаючи на те, що в деяких випадках такі дії зазіхають на права й волі конкретної особи?

На наш погляд, однозначної відповіді на ці питання немає. Тим більше, що в ст. 46 КК України закріплений інститут примирення винного з потерпілим, а в ч. 1, 2 ст. 27 КПК України передбачені приватні й приватно-публічні процедури кримінального переслідування.

Однак якщо навіть почасти право наділяється приватними характеристиками, це повинно означати (у наших умовах) зміну характеру санкцій шляхом доповнення системи покарань такими його видами, які відображають переважно інтереси постраждалої сторони.

Як правило, ми вважаємо, що, відбуваючи покарання, злочинець платить свій борг. Однак щоб покарання кореспондувало почуттю провини, воно повинне бути в очах суб'єкта злочину справедливим і заслуженим. Крім цього, таким його повинні сприймати й оточуючі, адже як мету покарання законодавець передбачає недопущення вчинення злочинів іншими особами. Але таке буває дуже рідко. У цілому не завжди зрозуміло, чому «борг» винного повинен сплачуватися абстрактно державі й суспільству, а не постраждалій стороні.

Таким чином, з урахуванням наявності, принаймні, приватно-публічних рис кримінально-правового регулювання й кримінально-правової охорони необхідно визнати необхідність трансформації санкцій норм кримінального закону. Адже саме характер кримінального права визначає характер санкції кримінально-правової норми, а також характер кримінально-процесуального права, що у вигляді сукупності норм, закріплюючи приватноправові процедури (наприклад, відновну концепцію), набуває, деякою мірою, приватного характеру.

Природно, право — категорія у певному сенсі політична, і його соціальна орієнтація залежить від величезної кількості факторів [4, 29].

У зв'язку із цим уявляється необхідним звернути увагу на стан злочинності, оскільки власне протидія їй становить і зміст кримінально-правової заборони, і санкцій за його порушення. При цьому жорсткість кримінальної політики видається природною реакцією на ріст злочинності. Однак, як уявляється, дана теза є дискусійною. Вибір кримінально-правової реакції — питання культури, воно не може вирішуватися в контексті інстинктивних дій і реакцій, тут немає місця для спрощених рекомендацій. Є досить підстав думати, що в період кримінального вибуху не тільки «невтримна» твердість, але й певне пом'якшення кримінальної політики має право на існування.

Одна із причин, що обумовлюють таку, на перший погляд, парадоксальну реакцію на збільшення кількості злочинів, — обмеженість матеріальних і професійних ресурсів, які суспільство може використовувати для протидії злочинності. Ці ресурси неможливо збільшувати темпами, пропорційними росту кількості фактів кримінальних девіацій.

Крім того, екстенсивний шлях розвитку дорогої й громіздкої системи кримінальної юстиції може призвести до ще більш руйнівних наслідків для суспільства, аніж сама злочинність.

Системний характер злочинності не є новиною, однак, як це не дивно, протидія їй у цілому будується без врахування наукових постулатів теорії систем. Зокрема, французький учений Ле Шательє ще в 1884 р. установив, що при

зовнішньому впливі на систему в ній завжди виникають побічні процеси, які прагнуть повернути останню в стан рівноваги; у певних умовах ці побічні явища можуть мати визначальне значення.

Стосовно злочинності даний принцип означає, що прямолінійний вплив на неї з використанням політики постійного підвищення рівня жорсткості реакції призводить, зрештою, до стабільності кримінальних девіацій всіх видів, зростанню згуртованості кримінальних співтовариств, усуненню засобами кримінально репресії «найменш пристосованих» правопорушників. У таких умовах система протидії злочинності фактично стає засобом зміцнення позицій кримінального світу. Виходячи із цього, особлива увага повинна приділятися можливостям нелінійного й асиметричного впливу на злочинність, у тому числі й методами кримінального права.

Варто погодитися з позицією одного із провідних скандинавських кримінологів, Бу Свенсона, який встановив, що практично будь-яка міра, ефективна стосовно руйнування злочинності, має супутні негативні наслідки. У зв'язку із цим при конструюванні системи впливу на злочинність необхідно досить ретельно моделювати всі наслідки її функціонування (і позитивні, і негативні). Система повинна бути визнана неприйнятною не тільки у випадку превалювання негативних результатів, але й у випадку відсутності вирішальної переваги позитивних [5].

У даному сенсі мається на увазі максимальне врахування приватних інтересів, розмаїтість форм впливу на суб'єкта злочину для того, щоб засоби кримінального закону могли використовуватися для досягнення мети соціальної справедливості, без якої стримування злочинності втрачає етичну основу.

У зв'язку із цим, на наш погляд, система покарань повинна будуватися з урахуванням включення таких видів кримінально-правового впливу, які безпосередньо спрямовані на відшкодування збитку, заподіяного конкретній жертві злочину (включаючи юридичних осіб, соціальні групи, територіальні громади), а також на відновлення інших прав осіб, постраждалих від злочинної поведінки.

При цьому, як уявляється, застосування таких видів покарання не означає відсутність захисту публічного інтересу. Як відзначалося в літературі, традиційні форми санкцій, такі як грошове відшкодування, припускали не тільки відновлення морального порядку, але й відновлення влади плем'я, підтримку умов його виживання [6, 84].

У цьому сенсі заходи щодо захисту інтересів конкретних постраждалих, зрозумілі й прийнятні для суспільства в цілому, скоріше будуть сприйняті злочинцем як адекватні його злочину.

За словами С. О. Муромцева, оптимальна міра дієвості правових обмежень — максимально можливе стримування протизаконних інтересів найбільшої кількості суб'єктів. Як видається, це приводить нас до необхідності врахування особистісного фактора при визначенні засобів кримінально-правового впливу на нормотворчому рівні. З позицій кримінологічної науки незаперечним є постулат про те, що від типів особистості (у першу чергу, від типу особистості злочинця) залежить ефективність методів правового впливу — тих, що запобі-

гають певній поведінці або стимулюють її [1, 33], а також видів державної реакції на поведінку, що відхиляється від правомірної. Тому, як уявляється, для типів особистості, які не характеризуються вираженою кримінальною зараженістю, санкції, що передбачають компенсацію й реституцію для потерпілих, не можуть розглядатися як слабкість держави, її надмірна, невинуватита гуманність.

Серед видів покарань, які передбачені КК України, на сучасному етапі, як уявляється, можна було б передбачити додатковий вид конфіскації поряд з існуючими — на користь жертв (потерпілих) від корисливих і корисливо-насильних злочинів. Крім того, можливе розширення можливостей застосування таких видів покарань, як громадські й виправні роботи, а також обмеження волі. У першу чергу, це стосується неповнолітніх суб'єктів злочину у віці від 14 до 16 років, можливості кримінально-правового впливу на яких істотно обмежені в порівнянні з дорослими особами.

На наш погляд, це буде сприяти не тільки індивідуалізації відповідальності й покарання, але й у цілому оздоровити ситуацію в державі, адже самовідтворення злочинності шляхом акультурації девіантних видів поведінки щільно пов'язане із «набуттям досвіду» у місцях позбавлення волі. Саме тому обмеження «в'язничного населення», у тому числі шляхом певної трансформації санкцій кримінально-правових норм, має стати одним з напрямів обмеження наслідків криміналізації суспільства.

На підставі викладеного можна сформулювати такі висновки:

1. На сьогоднішній день кримінально-правові санкції в Україні носять виключно публічний характер, незважаючи на те, що й кримінальний, і кримінально-процесуальний закони передбачають наявність приватно-публічних інститутів.

2. Аналіз сучасного стану злочинності дає можливість зауважити, що цілком припустимим буде певне пом'якшення кримінальної репресії з метою підвищення гнучкості системи кримінальної юстиції, збільшення спектра можливостей оперативного й адекватного реагування на злочини в умовах необхідності економії ресурсів.

3. З урахуванням цього кримінально-правові санкції почасти мають набутти приватно-публічний рис, оскільки їхні змістовні характеристики залежать від сутності тих видів покарань, які передбачені законодавцем.

Література

1. Гальперин И. М. Наказание: социальные функции, практика применения. — М. : Юрид. лит., 1983.
2. Сумачев А. В. О публичном характере уголовного права // Закон и право. — 2004. — № 10. — С. 21–23.
3. Нерсесянц В. С. Общая теория права и государства. — М.: НОРМА, 2000.
4. Казапцев С. Аптитеррористическое право. О формировании принципов / С. Казапцев, Б. Кофман, С. Миропов, П. Сафиуллип // Закон и право. — 2004. — № 10. — С. 28–31.
5. Молокоседов В. В. Срашивание организованной и экономической преступности — новая форма криминальной активности // http://www.crime.vl.ru/docs/stats/stat_176.htm
6. Туляков В. А. Виктимология: социальные и криминологические проблемы. — О. : Юрид. л-ра, 2000.

Анотація

Автор розглядає питання формування кримінально-правових санкцій через можливість врахування приватноправових інтересів. Зроблено висновок, що, заважаючи на примат публічності, принцип диспозитивності повинен бути поширений на сукупність відносин у сфері формування кримінально-правових санкцій та реалізації кримінальної відповідальності.

Ключові слова: кримінально-правові санкції, диспозитивність.

Summary

Author shows that penal sanctions formation depends not only public interests but on private issues too. Due to modern theory of law in deed it is promoted that there are some ways of implementing private interests in penal sanctions constructing process.

Keywords: penal sanctions, private interests.

УДК 343.241-053.6

Н. Л. Березовська

ПОНЯТТЯ СИСТЕМИ ПОКАРАНЬ НЕПОВНОЛІТНІХ

Актуальність теми обумовлена такими чинниками. В ст. ст. 51, 98 Кримінального кодексу (далі — КК) України закріплені «Види покарань», що, на нашу думку, не відповідає змісту даних статей, не сприяє вирішенню проблеми можливого вибору покарань для неповнолітніх злочинців у межах санкції статті КК України.

Метою статті є спроба проаналізувати поняття системи покарання, встановити зв'язок між поняттям системи покарання неповнолітніх і санкціями статей КК України, вказати на можливі шляхи вирішення проблеми системи покарань неповнолітніх.

Поняттю системи покарань було приділено увагу вченими кримінального профілю Л. В. Багрій-Шахматовим, Р. Р. Галіакбаровим, С. Ф. Мілюковим, А. А. Пінаєвим, С. В. Познишевим, О. В. Старковим та ін. Однак, у світлі дії КК України 2001 року, який закріпив ст. 51, яка містить види покарань, що можуть бути застосовані до повнолітніх злочинців, та ст. 98, що містить види покарань, які можуть бути застосовані до неповнолітнього, вважаємо обґрунтованим буде звернутися до системи покарань та її реалізації щодо неповнолітніх злочинців.

У кримінально-правовій літературі майже однотайно систему покарань розглядають з позиції «перелікового» підходу.

Так, Т. А. Леснієвські-Костарева вважає, що система покарань — це «встановлений в кримінальному законі вичерпний перелік видів покарань, розташованих у певному порядку» [1, 330].

В. В. Сташис доповнив це поняття ознакою «обов'язковий для суду» і виклав поняття системи покарань таким чином: «встановлений кримінальним законом і обов'язковий для суду вичерпний перелік видів покарання, розташованих у певному порядку за ступенем їх тяжкості» [2, 306].